

kwam dat deze organisatie door de NSB zo gehaat werd. Sedert enige jaren is hij zelf een maçon. Op pagina 21 haalt hij aan dat het hoofd van de propaganda-afdeling der NSB, F. E. Farwerck, lid was van de gemengde vrijmetselarij. In de tekst staat hier een vraagteken, vermoedelijk omdat Sörensen niet wist dat er zoiets als een gemengde vrijmetselarij bestond vòòr de Tweede Wereldoorlog.

Ik moet bekennen dat ik enigszins bevooroordeeld was toen ik dit boek ging lezen. Dit was vooral ingegeven door de dikte van het boek, het onderwerp, de uitgever en de politieke kleur van de auteur. Ik heb echter met veel plezier kennis genomen van dit vlot geschreven verhaal en er ook nog iets van opgestoken. Dit boekje toont aan dat het nuttig kan zijn om de lokale geschiedenis te beschrijven vanuit het standpunt van de foute Nederlander. Het boekje bevat zeer veel foto's, die afgedrukt zijn op de pagina's 49 tot en met 64. De letters die de drukker gebruikt heeft, zijn bovendien tamelijk groot, waardoor je helemaal snel door de 127 pagina's heen bent. Tot slot wil ik er op wijzen dat het jammer is dat de schrijver geen onderscheid heeft kunnen maken tussen zijn positie als lokaal politicus en schrijver van een geschiedenisboek. Ik hoop dat hij als geschiedenisdocent dat onderscheid wel weet te maken.

Paul Hendriks

H. Langeveld, *Schipper naast God. Hendrikus Colijn 1869-1944, II, 1933-1944* (Amsterdam: Balans, 2004, 688 blz., €37,50 (geb.), ISBN 90 5018 717 X).

Hendrikus Colijn was in menig opzicht een 'on-antirevolutionaire antirevolutionair', zegt Herman Langeveld in dit tweede deel van zijn Colijn-biografie. In het eerste deel (*Dit leven van krachtig handelen*) noemde de auteur al diverse voorbeelden van de uitzonderlijkheid van de hoofdpersoon in zijn eigen milieu. De verklaring voor het fenomeen dat Colijn zich niettemin moeiteloos kon handhaven als politiek leider bleef daar nog enigszins uit. In *Schipper naast God* wordt het raadsel grotendeels opgelost, dat wil zeggen: Langeveld maakt de lezer duidelijk dat hij het antwoord niet te ver moet zoeken. De geloofsband tussen Colijn en zijn achterban was in het verzuilde Nederland van toen ruim voldoende voor wederzijds vertrouwen in voor- en tegenspoed. De 'schipper naast God' wist welke woorden hij moest kiezen. Doordat hij zelf geen twijfels (meer) koesterde over het geloof, was wat hij tot de 'kleine luyden' zei levensecht en kwam het ook als levensecht over. Dat zijn persoonlijke levensstijl verre van bescheiden was, speelde dan geen rol meer.

Dit tweede deel gaat over de periode vanaf 1933 en behandelt dus ook de houding van Colijn tegenover fascisme en nationaal-socialisme, in buitenland en eigen land, in alle verschijningsvormen. Langeveld constateert dat Colijns anticommunisme weliswaar 'afbreuk deed aan zijn principiële afwijzing van het nationaal-socialisme' — Hitler vervolgde de communisten meedogenloos en de antirevolutionair begreep waarom — maar dat hij door zijn achtergrond en ervaring toch goed gewapend was tegen de zwarte en de bruine ideologie. Voor het antisemitisme had hij geen begrip en tegen de persbreidel in Duitsland protesteerde hij op zijn manier. De Nederlandse premier had wat dit betreft het hart redelijk op de goede plaats, al klonken zijn uitingen van bezorgdheid soms weinig gedreven. Colijn was ook geen democraat in hart en nieren. Hij onderschreef het idee van democratie wel in principe, maar had kritiek op de werking van sommige democratische stelsels (waaronder het Nederlandse) in de praktijk. Weer tot het ambt van premier geroepen in het enerverende jaar 1933 (müiterij op *De Zeven Provinciën*, het aan de macht komen van Hitler) wist hij zelf wel waar hij heen wilde, maar bij benadering niet waar het heen zou gaan.

De reputatie en effectiviteit van de staatsman Colijn kenden in de periode die dit boek bestrijkt zowel hoogte- als dieptepunten. Het jaar 1937 gaf staaltjes van beide categorieën te zien. De bijna persoonlijke verkiezingsoverwinning van de premier was ongekend groot. Het stemmenpercentage voor de ARP, die normaal gesproken (op basis van de relatieve sterkte van het volksdeel waarop zij steunde) kon rekenen op zo'n 11 procent van de stemmen, steeg naar 16,4. Langeveld maakt aannemelijk dat dit mede te danken was aan het stemgedrag van nogal wat liberaal georiënteerde kiezers die bij de Statenverkiezingen van 1935 voor de NSB hadden gekozen, maar deze keer de voorkeur gaven aan de 'sterke man' Colijn. Bij de daaropvolgende kabinetsformatie stuitte Colijns voorkeur voor het handhaven van de coalitie met de liberalen op de vastberadenheid van Jan Schouten, de ARP-fractievoorzitter in de Tweede Kamer. Deze deelde als principieel voorstander van een christelijke coalitie Colijns afkeer van sterke katholieke inbreng in het regeringsbeleid bepaald niet. Het gevolg was dat de RKSP, die eveneens een paar kamerzetels had gewonnen, in juni 1937 het aantreden van een christelijk kabinet met slechts een dun 'neutraal' randje kon afdwingen. Op het hoogtepunt van Colijns macht volgde dus een afgang, door Langeveld met een fraaie anachronistische term 'overwinningsnederlaag' genoemd. Ook weer een bedriegelijke term overigens, in zoverre de PvdA haar nederlaag in 1986 niet door eigen toedoen leed, terwijl Colijn in 1937 een nederlaag incasseerde die mede door zijn eigen partijgenoot Schouten was veroorzaakt. Wat hiervan zij, de regeringsvorming in 1937 honoreerde niet het meest opvallende aspect van de verkiezingsuitslag, maar dat is in de Nederlandse politiek nooit een belangrijke maatstaf geweest. Verder toonde de gang van zaken aan dat zelfs een politicus wiens prestige bij de achterban 'tot duizelingwekkende hoogte gestegen' was, in zijn eigen kring niet zonder meer de lakens kon uitdelen.

Daarna ging het (verder) bergafwaarts met Colijn. Zijn vierde kabinet zuchtte onder interne tegenstellingen, onder andere rond de kosten ter bestrijding van de werkloosheid, en werd ook door de zaak-Oss aan het wankelen gebracht. In Langevelds relaas valt Colijns gebrek aan echt leiderschap op. De roem was hem naar het hoofd gestegen en dan lees je al die ingewikkelde stukken niet meer zo goed. Onenigheid tussen RKSP-minister Romme (sociale zaken) en ARP-minister De Wilde (financiën) leidde uiteindelijk tot het aftreden van de laatste. Dat de ministerscrisis geen kabinetscrisis werd had de biograaf Colijn ten goede kunnen houden, maar het beeld dat Langeveld schetst is er een van zwalken en meegeven. Daar staat tegenover dat hij Colijn grotendeels vrijpleit van de schande die zijn deel wordt in de meeste traditionele beschouwingen over het beruchte kabinet-Colijn V, ontstaan in juli 1939 en een paar dagen later al weer ter ziele. Er valt de formateur-premier het nodige te verwijten, maar de druk van de koningin om tot vorming van dit kabinet te komen was niet gering. Zij en haar adviseurs zijn dus op zijn minst mede schuldig aan de blamage die de premier zich op de hals haalde. Jan Schouten had de dingen opnieuw goed gezien toen hij Colijn met klem afried als militair aan het koninklijke quasi-bevel te gehoorzamen en hem aanbeval als politicus zijn verstand te gebruiken. Tegelijk hield Schouten tegenover de RKSP zijn rug recht door, hoezeer de gang van zaken hem ook tegenstond, tegen de motie-Deckers te stemmen die het kabinet ten val bracht.

Het eindoordeel van Langeveld over Colijn is niet minder dan in het eerste deel van deze biografie evenwichtig en gedegen onderbouwd. De auteur kent alle verhalen over zijn hoofdpersoon en beseft dat het mede zijn taak is onderzoek te doen naar het waarheidsgehalte. Legendes verwijst hij koeltjes naar de prullenbak, voldoende terloops om ze geen eer te geven die ze niet verdienen. Wat wel waar is komt in volle omvang als waarheid naar voren, zoals de Britse teleurstelling over Colijns brochure van 1940 (*Op de grens van twee werelden*), waarin de voorheen als anglofiel bekend staande auteur voor de eerstkomende jaren Duitse hegemonie

op het vasteland van Europa voorspelde. Uiteindelijk gaat het Langeveld vooral om een totaalbeeld. Daarin komt zowel de kracht (een goede politieke antenne, een scherp oog voor financiële en economische problemen, veel inzicht in internationale verhoudingen) als de zwakte (ijdelheid, gebrek aan zelfbeheersing) in Colijns optreden naar voren.

Nu dit project met de verschijning van het tweede deel van de biografie voltooid is, kan worden vastgesteld dat Colijn en zijn biograaf het met elkaar getroffen hebben. Een politicus van deze allure verdiende het nuchter en kritisch, maar met alle begrip voor tijd en omstandigheden te worden geportretteerd. Aan Langevelds manier van schrijven is te merken dat hij plezier aan zijn onderzoek beleefde, al eist een jarenlange symbiose met zo'n figuur die 'larger dan life' was natuurlijk zijn tol. Dat de boeken van Langeveld wat minder meeslepend zijn uitgevallen dan sommigen misschien hadden gehoopt, zou wel eens kunnen komen doordat de biograaf het leven van Colijn niet spannender heeft willen maken dan het was en daarom opsmuk heeft geschuwd. De lezer moet het maar doen met de feiten en die zijn eigenlijk boeiend genoeg.

Wat wel stoort aan dit boek is het ontbreken van een zakenregister en het feit dat de titels van paragrafen niet in de inhoudsopgave zijn meegenomen. Het wordt de lezer daardoor erg lastig gemaakt terug- en vooruit te bladeren om feiten en achtergronden op één lijn te krijgen. In dit soort dingen maken Nederlandse uitgeverij — *pennywise* en kennelijk niet erg in de behoeften van hun publiek geïnteresseerd — soms fundamenteel verkeerde keuzes.

Doeko Bosscher

M. Bossenbroek, *De meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Bert Bakker, Stichting onderzoek terugkeer en opvang, 2001, 688 blz., ISBN 90 351 2369 7); H. Piersma, ed., *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen* (Amsterdam: Bert Bakker, Stichting onderzoek terugkeer en opvang, 2001, 294 blz., ISBN 90 351 2370 0); C. Kristel, ed., *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming* (Amsterdam: Bert Bakker, 2002, 432 blz., ISBN 90 351 2371 9); *Idem*, ed., *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Bert Bakker, 2002, 448 blz., ISBN 90 351 2372 7).

In 1998 werd op verzoek van het eerste kabinet-Kok de Stichting onderzoek terugkeer en opvang (SOTO) opgericht met als opdracht de omstrede terugkeer en opvang van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Nederland te onderzoeken. Aanleiding hiertoe was de kritiek die al enkele decennia geuit wordt op de vermeende kilheid waarmee de oorlogsslachtoffers opgevangen werden. Het onderzoeksresultaat, verricht door een team van vijftig wetenschappers, is gebundeld in vier boeken. Het werk *De meelstreep* van Martin Bossenbroek wordt naar voren geschoven als het zwaartepunt van het onderzoek. In de drie andere boeken krijgen verschillende specialisten van de deelproblematieken een kans om hun visie op het onderzochte thema publiek te maken. Dit amalgaam aan artikelen is geordend onder de noemers getuigenissen (*Mensenheugenis* onder redactie van Hinke Piersma), regionale verschillen (*Polderschouw* onder redactie van Conny Kristel) en besluitvorming (*Binnenskamers* onder redactie van Conny Kristel).

Het SOTO-onderzoek als totaalproject

Een interdisciplinair samengesteld team van vijftig onderzoekers, dat zich gedurende twee jaar verdiept in het onderwerp, lijkt het ideale uitgangspunt om te komen tot een genuanceerde,